

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 7

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 808:2

Алла ВАСЮРІНА

ПІЗНЬОАНТИЧНА РИТОРИКА: ПОСТАТЬ ЛІБАНІЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ ЧАСІВ

У статті аналізуються основні ідеї риторичної спадщини знаменитого оратора пізньої Античності Лібанія. Акцентується увага на його світоглядних принципах, ставленні до релігії, обґрунтуванні шляхів виховання підростаючого покоління, громадянській позиції видатного антиохійця.

Ключові слова: язичництво, християнство, риторика, філософія, храм, жерці, викладачі.

Постановка проблеми. В історії риторики особливе місце займає пізньоантичний період – доба, яка мала місце на перетині античного і середньовічного світів. Зіткнення двох релігій (язичництва й християнства) збурювали суспільство, в якому кожний мав дати відповідь на питання щодо власного віросповідання. В процесі “протистояння світоглядів” важливого значення набуває риторика. В цей час на риторичній сцені з’являються відомі послідовники християнства, такі як Василій Великий, Григорій Назіанзин, Іоанн Златоуст. В таборі ж язичників досягають риторичного успіху Гімерій, Фемістій в Афінах і більш знаний Лібаній в Антіохії. І вони мали зіткнутися в гострій боротьбі за виживання з носіями протилежних ідей.

Аналіз актуальних досліджень. Життєвий і творчий шлях Лібанія сьогодні може стати надзвичайно цікавим для дослідників, які вивчають особливості соціокультурних процесів у часи кардинальних зрушень суспільних систем. Визнаний ритор і вчитель, громадський діяч пізньоримських часів, нині він малознаний навіть у колі обізнаних фахівців. Так, у Вікіпедії в статті про Лібанія посилаються на Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона (1890–1907). Уперше російськомовний переклад промов Лібанія друкується лише в 1914–1916. Автор цього перекладу С. П. Шестаков у передмові зазначає, що Лібаній занадто забутий, хоча “його багаточисельні твори, його багата збірка

листів... є одним із самих живих предметів в античній літературі і дають яскраве зображення суспільства східної імперії в IV-му столітті” [1]. Він посилається на праці італійських науковців, зокрема Gaetano Negri (Gaetano Negri. L'imperatore Giuliano l'Apostata / 2 ed. – Milano, 1902. – P. 7) і наголошує на тому, що особливі соціальні обставини дали можливість з'явитися таким письменникам, як Юліан і Ліберій. Потім в радянській науці зустрічаємо лише критику Лібанія, наприклад, з боку А. Б. Рановича [6]. У 90-ті та 2000 роки спостерігаємо перші серйозні кроки на шляху вивчення творчості Лібанія. Його згадують (1997) у перевиданні творів римських істориків [7], з'являються статті (2002) про його діяльність [5]. В Україні одним із перших спадщину Лібанія аналізує І. П. Мозговий [3].

Мета статті полягає в необхідності здійснення аналізу основних ідей риторичної спадщини знаменитого оратора пізньої Античності Лібанія, розгляду його світоглядних принципів, ставлення до релігії, обґрунтування шляхів виховання підростаючого покоління та його громадської позиції.

Виклад основного матеріалу. У IV ст. н. е. відбувається певне пожвавлення в духовному житті згасаючої Римської імперії. Активізується літературна діяльність: філософська література (неоплатоніки Ямвліх, Максим, Едесій), історіографія (Євнапій, Олімпіодор), поезія (Квінт із Смірни, Авсоній). Але найбільшого розвитку набуває епістолярний жанр. Саме листи цього часу найчастіше стають матеріалом для риторичного аналізу, в них містяться навіть риторичні вправи. Листів цього періоду збереглося чимало. Найбільш відомі з них листи Лібанія (називають понад 1 600 його листів), Юліана (біля 100 листів). Листування було необхідним засобом комунікації, який дозволяв активно спілкуватися на великих просторах Римської імперії. Так, наприклад, Юліан надсилає з Галлії листи Лібанію в Антіохію, лікарю Орібасію в Пергам, філософу Максиму в Ефес. Епістолярна спадщина має велику цінність, оскільки дає можливість більш глибоко дослідити соціокультурний контекст епохи крізь призму думок безпосередніх учасників подій.

Відомим ритором у IV столітті був Лібаній із Антіохії (бл. 314 – бл. 393). Його життя позначене двома основними сферами інтересів: громадська діяльність і вчителювання. Перша була пов'язана з відстоюванням традиційних цінностей язичницького світогляду, друга – з викладанням риторики.

Лібаній навчався в ритора Зіновія (Антіохія) і Діофанта (Афіни). За цей час показав себе наполегливим і працелюбним слухачем. П'ять років поспіль вивчав напам'ять промови Демосфена, Ісократ, Есхіна,

Елія Арістіда (329–334). У 336 поїхав до Афін, де далі навчався, а потім викладав риторику. Залишив після себе цікаву промову-автобіографію “Життя, або про свою долю” (Or. 1), в якій яскраво зобразив спогади дитинства і юнацтва. Він згадує, як в Афінах його зустрів натовп софістів, з яких кожен намагався затягнути його до себе на навчання, тому він мав можливість обирати собі вчителя. Через добру пам’ять, гарний голос, Лібаній швидко просувався шляхом до вершин майстерності.

Після перемоги над афінським оратором Гімерієм у 349 н. е. в конкурсі панегіриків на честь імператорів Констанція і Константа, які в той час відвідали Нікомедію, Лібаній отримав запрошення в Константинополь на посаду придворного ритора з оплатою праці з імператорської казни. Саме в Константинополі він отримав визнання перш за все як вчитель риторики. Серед його учнів були майбутні християнські богослови Іоанн Златоуст, Василій Великий, Григорій Назіанзін, Григорій Нісський. Проте його власні язичницькі погляди викликали певний осуд серед придворних і декого з риторів. Можливо тому в 354 н. е. Лібаній повернувся до рідного міста Антіохії, де був призначений офіційним софістом міста. Також його уроки мали вплив на імператора Юліана. Лібаній вважав його своїм учнем, хоча Юліан не був безпосереднім слухачем його лекцій, оскільки його виховували в християнстві, а ритор-язичник не міг стати вчителем. Проте Юліан отримував необхідну інформацію через посередника.

В “Надгробній промові Юліану” (Or. 18, 14–15) Лібаній вказує: “Причиною того, що промовами моїми він (Юліан – *А. В.*) насолоджувався, але уникав батька їх, була така: той дивний софіст зобов’язав його багаторазовими і міцними клятвами, щоб не бувати йому і не зватися моїм учнем, і не записуватися в число моїх слухачів. Він же нарікав на того, хто пов’язав його клятвою, проте клятви не порушив, але в своїй жадобі мого мистецтва знайшов спосіб, як і клятву не переступити, і долучитися до моїх промов, завівши за великі дари якогось передавача моїх щоденних промов” [1, с. 313]. Далі Лібаній з особливою гордістю додає, що Юліан не відвідуючи його занять, “виявився в наслідуванні мені більш успішним, ніж ті, хто весь час слухали мене, і туманним шляхом обігнав їх на їх яскраво освітленій дорозі ряснотою плодів навчання”. Лібаній переконаний, що риторика Юліана споріднена з його риторичним мистецтвом так, “ніби він був одним із моїх слухачів” [1, с. 314].

Оцінка риторичної діяльності Лібанія була суперечливою і серед його сучасників, і в подальші часи. Як згадувалося вище, згідно фактів він був знаним ритором, відомим вчителем риторики. За життя риторичний і викладацький талант Лібанія сучасники визнавали і цінували.

Також він зазнавав і ворожого ставлення до себе через відданість грецьким богам, критику руйнації античних храмів.

В літературі останнього століття також доводиться стикатися з суперечливою оцінкою риторичної спадщини Лібанія, часто негативною, наприклад, у російськомовних джерелах. Це пов'язано з радянською науковою спадщиною, яка залишила традицію критичного ставлення до творчості як Лібанія, так і до “другої софістики” загалом. Так, один із радянських істориків античності А. Б. Ранович, визнаючи безумовний внесок Лібанія в розвиток риторики, між іншим зазначає, що Лібаній, як типовий представник нової софістики, має чисельні вади: “Його витончене красномовство, яке дало йому велику славу за життя і яке вважалося протягом багатьох століть зразковим, вражає своєю порожнечою, відсутністю яких би то не було широких суспільних інтересів, невмінням не тільки розв'язати, а й поставити які б то не було загальні філософські, політичні, економічні проблеми”. Далі додає, що “про популярність Лібанія свідчить той факт, що збереглося до 500 рукописів його праць, причому не тільки його промови та листи дійшли до нас, але і 143 шкільних вправи. А між тим Лібаній знаходився в гущі політичного та розумового життя панівного класу і спілкувався з найбільш видатними людьми свого часу. Тому ні промови Лібанія, яких дійшло до нас 64, ні його велика переписка (збереглося 1 605 його листів – А. В.) не дають нам навіть того історичного матеріалу, якого можна було б очікувати, і за винятком кількох промов і листів твори Лібанія складають для сучасного історика відносно незначний інтерес” [6].

А. Б. Ранович переконує, що нові софісти і Лібаній, зокрема, намагалися писати “під Демосфена”, “під Платона”, “під Арістофана”, але нічого цінного, повнокровного, оригінального дати не могли. Беззмістовний формалізм – основна риса другої софістики, і найталановитіші її представники давали лише бездоганні з точки зору мови, але нікчемні за змістом риторичні вправи. Він докоряє представникам другої софістики тим, що в добу краху античних світових порядків, розпаду рабовласницької Римської імперії, вони намагалися скрасити обридлі будні неминучого згасання. “Втрачений рай” для них лежав позаду, і тому вони чіплялися за минуле, і їхні ідеологи намагалися відродити класичну еллінську літературу, відтворити аттичну прозу часів Ісократів, оживити філософію Платона, відновити в колишньому блиску офіційний еллінський культ, повернути на Олімп богів, витіснених звідти східними богами [6].

Згадуваний автор радянських часів А. Б. Ранович прагне навіяти читачеві думку, що Лібаній, як і всі софісти того часу, чіплявся за давню еллінську релігію і гаряче вітав реформу Юліана, що відновив на

час культ давніх богів. “До християн він ставився з неприхованою ненавистю; але й тут позначилося безсилля його школи: він не зумів дати критики християнства і обмежувався лише вираженням свого презирства до християн, ненависті до мракобісів, які руйнували чудові храми, розбивали дорогоцінні статуї і, головне, поступово захоплювали земельні багатства і командні пости. До того ж переможниця християнська церква в союзі з імператорською владою настільки люто придушувала будь-яку спробу опору їй, що пряма, відкрита критика християнського вчення після Юліана навряд чи була можлива” [6].

Втім, з часом відбувається переосмислення історичної значущості спадщини Лібанія. Так, уже в “Філософській енциклопедії” 2010 року видання маємо протилежний погляд щодо цінності риторичного спадку Лібанія: “Промови Лібанія містять багатий матеріал про культурне життя пізньої Римської імперії і є цінним джерелом по масовій свідомості, популярній філософії, організації філософської і риторичної освіти в Афінах і Антіохії, соціальному статусу філософів і риторів у IV ст. Історико-філософський інтерес представляє також листування Лібанія, серед адресатів якого імператор Юліан, Фемістій, Василій Великий, Акакій” [4, с. 393].

Особливе місце в житті і творчості Лібанія належить імператору Юліану (361–363). Лібаній підтримував імператора Юліана, із захопленням ставився до його політики язичницької реставрації, присвятив цьому низку промов. Він зазначав, що Юліан надто переймався протистоянням язичництва і християнства в суспільстві, намагався знайти вихід із суперечливої ситуації. В “Надгробній промові Юліану” (Or. 18, 23) Лібаній говорить про пригніченість серця Юліана: “...Коли він бачив повалені храми, припинення обрядів, перекинуті жертвовники, скасування жертв, гоніння на жерців, поділ багатства жерців між найрозбещенішими людьми”, він глибоко сумує і далі переконує, що Юліан відмовився б від влади, якби “хто-небудь із богів обіцяв йому, що відновлення всього перерахованого буде виконане іншими... Так прагнув він не до панування, а до благоденства міст” [1, с. 314].

Шануючи пам’ять Юліана, Лібаній наводить свідчення його людяності й терпимості. В часи, коли жорстокі покарання, насильство було явищем буденним, що звичайно призводило до формування стійких соціальних фобій, Юліан намагається через переконання повернути людей до традиційних вірувань (Or. 18, 121 – “Надгробна промова Юліану”): “А тим часом страх заволодівав тими, хто був спокушений, і у них з’явилося побоювання, що їм виколють очі, відрубують голови, що потоки крові поллються від страт, що новий владика придумає нові засоби примушування і малим перед ними здаватимуться вогонь і залізо,

утоплення в морі, заривання живим у землю, знівечення і четвертування. Це застосовувалося колишніми владиками, очікували заходів, набагато тяжчих”, – так характеризує ритор страхи людей і вказує на причини їх появи [1, с. 342].

Лібаній звертає увагу на те, що Юліан засуджував такі жорстокі страти, бо бачив, “що від страт успіх іншої віри збільшується”. Тих, кого не міг переконати, “не примушував силою”, а закликав словом (Ог. 18, 123): “Куди прагнете ви, люди? Вам не соромно визнавати морок яснішим, ніж світло, і не помічати, що хворієте на недугу нечестивих гігантів?” [1, с. 343].

Лібаній був обурений вандалізмом прибічників релігії одкровення. Свій гнів він висловлює і в “Надгробній промові Юліану” (Ог. 18, 126–129), розкриваючи розбійницьку сутність нещирих прихильників нової віри через вдячність Юліану за його гідні діяння, який повернув, “немов з вигнання, благочестя, храми одні вибудовуючи, інші поправляючи, в треті вносячи статуї богів” [1, с. 343]. Повага до Юліана звучить у його промові, коли він називає його чесноти: “Діяти так сміливо налаштувала його моральна чистота. І тому, хто не був ласий до чуттєвих насолод, дозволялося мати спокій у найближчому сусідстві з храмом. ...Отже, те, що він обіцяв і богам, і людям щодо богів до свого утвердження, він виконав при владі так блискуче, що тих міст, у яких залишалися храми, він і видом насолоджувався, і вважав їх гідними найвидатніших благодіянь, а тих, які зруйнували або всі храми, або більшість, він називав кепськими і милості, як підданим, надавав їм, але не без відчуття незадоволення” [1, с. 344–345].

Після смерті Юліана Лібаній продовжує активно боротися за язичницькі святині. В промові “До імператора Феодосія на захист храмів” (Ог. 30, 5–9), Лібаній з обуренням говорить про злочинну практику руйнації храмів, котрі в минулому грали важливу роль у житті суспільства. Звертаючись до Феодосія, ритор зазначає: “Якщо навіть ти пройдеш по всій землі, яку населяють римляни, усюди зустрінеш ти ці святині”. Він нагадує, що ці храми будувалися на пошану богам, а “за допомогою цих богів римляни, нападаючи на супротивників і борючись, перемагали, а перемігши, створювали для переможених після поразки кращі часи, чим раніше...” [1, с. 200].

Лібаній прямо не звинувачує імператора: “Так, ти не віддавав наказу про закриття храмів, не забороняв доступу в них, не усунув з храмів і з жертовників ні вогню, ні ладану, ні обрядів шанування іншими кадіннями”. Проте далі говорить, що є люди, які носять чорний одяг і є “ненажерливі більше слонів”, котрі порушують закон про дозвіл запалювати ладан і творять безчинства. Вони “поспішають до

храмів, озброївшись колодами, камінням, ломами, інші, не маючи знарядь, готові діяти голими руками і ногами”. Далі продовжує: “Потім для них... нічого не коштує і дахи зривати, і валити стіни, висмикувати з землі жертovníки, а жерцям доводиться мовчати або вмирати. Коли повалять перший храм, поспішають походом на другий, на третій, і трофеї йдуть одні за іншими, всупереч закону”. Лібаній змальовує жахливу картину суцільного свавілля, від якого потерпають повсюдно, але найбільш за все в селах: “І ось вони проносяться по селах, подібно бурхливим потокам, забираючи з храмами і селища. Справді, усюди, де вони знищили в селі храм, останнє засліплене, повергнуте, померло. Адже храми душа сіл...”. Лібаній переконаний, що села, які потерпають від подібних нападів, гинуть, але найгірше те, що селяни вже не зможуть добре працювати на землі, якщо їх залишили без віри в силу богів. Викликає подив у Лібанія аморальність поведінки руйнівників храмів, які вихваляються один перед одним своїми “подвигами” і “соромом вважається не заподіяти якнайбільше насильств” [1, с. 201–202].

Важливою справою свого життя Лібаній вважав виховання молодого покоління. Професії викладача спеціально присвячені численні промови, серед яких: “До юнаків про слово” (Or. 3), “До юнаків про килим” (Or. 58), “Проти тих, хто знущався над ним за його викладання” (Or. 52), “До тих, хто назвав його нестерпним” (Or. 2), “До тих, котрі не виголошують промов” (Or. 35) та ін. Коли читаєш його промови, в яких він розмірковує про роботу вчителя, поведінку учнів, розумієш, що мало що змінилося в освітньому світі навіть більше, ніж через тисячу років. Лібаній акцентує увагу (Or. 35) на двох проблемах викладачів: поведінка і лінощі учнів та низькій рівень оплати роботи вчителів. Він вважав, що головною справою софіста було “своїми промовама спонукати до здійснення належного, перешкоджати шкідливому” [2, с. 106–115].

Але учні, на його думку, часто демонструють безвідповідальне ставлення до навчання, негідну поведінку. В промові “До юнаків про слово” він у розпачі змальовує непривабливу картину класної кімнати, де учні не слухають промову вчителя, розмовляють, заважають іншим. А в промові “До юнаків про килим” Лібаній розповідає моторошні історії про знущання над викладачами. Юнаки, котрі мали образу на вчителя, намагалися помститися: вони стелили на землю килим, потім викладача під крики підкидали догори і на власний розсуд могли його або спіймати ще в повітрі, або давали йому впасти. При цьому вони глумилися над ним. Тож Лібаній звертається до учнів з переконливими словами. Він пояснює нікчемність їх поведінки, закликає до розв’язання

конфліктів в інший спосіб (пред'явлення скарг, висування обвинувачення) тощо. До речі, Лібаній на початку своєї викладацької діяльності поділяв загально визнану на той час позицію щодо виховання недбайливих учнів: їх треба карати батогами. Він у кількох промовах говорив про те, що для деяких учнів побиття є більш дієвим, ніж слова – “Проти тих, хто знущався над ним за його викладання” (Or. 62), “Посольське слово до Юліана” (Or. 15). Проте з часом він змінює свою думку з цього приводу, вважає, що слово є більш доцільним засобом виховання, оскільки слово – як дар богів має свою силу, привабливість, ефективність.

З промов Лібанія дізнаємося про негативні зміни в житті суспільства після загибелі Юліана. Він активно виступає з викривальними промовами, в яких критикує членів антиохійської курії, представників чиновництва, за що і сам потерпає від недобррозичливого ставлення декого з влади. Його особливо пригнічує поступовий занепад освіти, він визнає зниження привабливості риторичного навчання, констатує зменшення інтересу до грецької мови, яку замінює латинь (Лібаній принципово не бажав вивчати останню). Серед багатьох причин критичного стану освіти, падіння авторитету риторів і красномовства загалом Лібаній називає (Or. 62, 32) те, що “заняття це в нехтуванні і не приносить ні слави, ні сили, ні доходу” [2, с. 26–27]. Він з обуренням констатує (Or. 62, 15), що мізерна плата за труд ритора не схиляють “юнацтво до старанної праці” [2, с. 22].

Нужденне становище професорів риторики, на відміну від успішних юристів, на думку Лібанія, сприяє падінню інтересу до занять з риторики. Він докладає зусиль для збереження риторичної освіти: наводить чисельні приклади успішної діяльності своїх учнів в управлінні державою, у виконанні обов'язків захисників, які працюють, зберігаючи честь і гідність. Лібаній, як офіційний ритор міста, користувався платнею, яка щорічно виплачувалося міською радою. Відповідно до указів імператорів Антоніна Пія (Dig. XXVII. 1, 6. § 1–5, 7–8) і Костянтина I (Cod. Theod. XIII. 3, 3; 3, 1) він, як і інші колеги рівного йому статусу, був звільнений від усіх видів муніципальних і державних повинностей, хоча входив до складу курії Антіохії. Він не вносив коштів на утримання міста, був звільнений від військового та квартирного постю, не платив податків, не міг бути притягнутий до виконання військових обов'язків (aut. 257). Ці ж пільги поширювалися на членів сім'ї Лібанія. Як і всі професори вищих шкіл, Лібаній крім платні від держави отримував гонорар від учнів, які навчалися у нього. Щомісячний внесок студента відповідно до указу імператора Діоклетіана від 301 н.е. мав становити 250 денарів. Але любов до риторики, вміння

співчувати людям, що потрапили в скрутні ситуації, дозволили Лібанію виробити ряд принципів, якими він керувався в оцінці своєї професійної діяльності.

Він не вимагав грошей за навчання з бідних студентів, хоча приділяв їм не менше уваги, ніж платоспроможним (Or. 52, 44 – “До імператора, пропозиція закону проти осіб, вхожих до покоїв намісників”), він дозволяв замінювати гроші продуктами харчування (Or. 54, 18 – “Проти Євстафія, про почесні”) [5]. Лібаній уже у ті часи замислювався над платною і безкоштовною освітою. У промові “До імператора проти тих, хто напосідає на правителів” (Or. 51, 19) він приходив до висновку, що безкоштовна освіта не є ефективною, бо “можливість отримувати задарма змушує брати [знання] не з такою готовністю; за що хто не вносить плати, за тим не сумує, якщо не набуває”, ті хто мають можливість отримувати задарма знання, працюють не так охоче, бо той “хто не вносить плати, про те не вболіває, якщо не набуває” [1, с. 12–14].

Водночас Лібаній усіяко намагається змінити принизливе становище тодішнього педагога-наставника. У “Промові до антиохійців, за риторів” (Or. 31, 11–12) він говорить про злигодні вчителів риторики, закликає городян “зберегти вчителів красномовства”, бо їх праця сприяє “блиску і багатству міста”. Цікавим є зміст його дорікань: “Тепер у них (професорів – *А. В.*) навіть хатинки своєї немає; як шевці, живуть у чужих будинках; ...один має лише трьох рабів, інший – двох, а у третього і того немає; раби ці поводяться зі своїми панами зухвало і зарозуміло... Бувало, ритори ходили до срібних справ майстрів... Тепер же їм доводиться мати справу з булочниками, яким вони залишилися винні за хліб, причому вони вічно твердять, що заплатять, і вічно просять у борг знову... Потім, коли борг сильно зростає, а коштів віддати нізвідки не передбачається, знявши з жінки, які на ній є сережки або браслети, проклинаючи своє ремесло ритора, вони вручають їх булочникам...” [1, с. 221–222].

Усе це засвідчує глибоку соціально-культурну й релігійну проблематику, підняту Лібанієм, завдяки чому його праці стали яскравим відображенням звичаїв, поглядів і традицій тодішньої епохи.

Висновки. Таким чином, промови й епістолярна спадщина Лібанія дають нам чітке уявлення про тонкощі тогочасного життя. Побудовані за класичними канонами, вони всебічно розкривають теорію й практику ораторського мистецтва. Легка й вишукана класична мова, помірне вживання риторичних прийомів – усе це дає підстави говорити про Лібанія як про чудового стиліста, що було особливо важливо для пізньоантичного красномовства.

Література

1. Либаний. Речи : в 2 т. – Казань : Типо-литогр. Имп. ун-та, 1914. – Т. 1. – 526 с.
 2. Либаний. Речи : в 2 т. – Казань: Типо-литогр. Имп. ун-та, 1916. – Т. 2. – 572 с.
 3. Мозговий І. П. Неоплатонізм і патристика, або Світло в приємках великої цивілізації [Електронний ресурс] : монографія. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 471 с. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/6514>
 4. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2010, – Т. 2. Е – М. – С. 393.
 5. Перфилова Т. Б. Литературное наследие Либания как источник изучения высшего образования в восточных провинциях Римской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.istorya.ru/referat/referat2/76109.php>
 6. Ранович Абрам. Античные критики христианства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://krotov.info/history/01/sventits/ranovi1.html>
 7. Римские историки IV века. – М. : Росспэн, 1997. – 414 с.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Vasyurina Alla. Late rhetoric: the figure of Libanios at the crossroads of times.

The paper analyzes the basic idea rhetoric heritage of the famous orator of late antiquity – Libanios. Attention is focused on his ideological principles, attitude to religion, justification of the younger generation education, citizens' position of outstanding follower of Antioch.

Keywords: *paganism, Christianity, rhetoric, philosophy, church, priests, teachers.*

УДК 14:2–18

Олександр ЗВІРКО

РЕЛІГІЯ, ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ ІВАНА ФРАНКА: СУЧАСНИЙ ВИМІР

У статті здійснено спробу проаналізувати філософські погляди Івана Франка на релігію, суспільство та людину через призму людського виміру з урахуванням досягнень сучасної науки та реалій життя українського народу. Особливий наголос зроблено на антропологічному аспекті вчення Франка та його ролі у формуванні національної свідомості українців.

Ключові слова: *філософія Івана Франка, релігія, суспільство, творча роль людини, національна самосвідомість.*

Постановка проблеми. Іван Якович Франко був однією з найвизначніших постатей не тільки української, а й світової культури. За порівняно недовгий вік (прожив 60 років) він написав понад 5 000 різних творів українською, польською, німецькою та російською мовами. Його